

Xavərhanım Ağamehdi qızı Bakıxanova
Bakı Dövlət Universitetinin
Gender və tətbiqi psixologiya kafedrasının
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorantı
<https://orcid.org/0000-0002-3031-5770>
E-mail: khaverbakikhanova@bsu.edu.az
[https://doi.org/10.69682/arti.2025.92\(2\).236-240](https://doi.org/10.69682/arti.2025.92(2).236-240)

TƏHSİLDƏ SÜNİ İNTELLEKTİN SOSİO-EMOSİONAL KOMPETENSİYALARIN İNKİŞAFINA TƏSİRİ

Хаварханум Агамехди гызы Бакиханова
докторант по программе доктора философии кафедры гендерной и прикладной психологии
Бакинского Государственного Университета

ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБРАЗОВАНИИ НА РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ

Khavarkhanim Aghamehdi Bakikhanova
doctorial student in the program of philosophy
of the department of Gender and applied psychology of Baku State University

THE EFFECT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATION ON THE DEVELOPMENT OF SOCIO-EMOTIONAL COMPETENCES

Xülasə. Süni intellekt həyatımızın ayrılmaz hissəsidir desək yanılmazıq. Gündəlik həyatımızda elə bir sahə yoxdur ki, texniki vasitələrdən istifadə etməyək. Əvvəllər bunun həyatımızı asanlaşdıran elmi yeniliklər kimi qəbul etsək də, günümüzdə texnologianın bu qədər sürətlə inkişafı və həyatımıza müdaxiləsi müəyyən suallar barədə elm adamlarının düşünməsinə gətirib çıxarır.

Bilirik ki, insan sosial varlıqdır. Daim digər insanlarla münasibətdə, ünsiyyətdə olması labüddür. Hətta gənclərin rastlaşdıqları müxtəlif problemlərin səbəbini sosio-emosional kompetensiyaların inkişafına daha az vaxtın ayrılması hesab olunan bir dövrdə süni intellekt vasitələrinin təhsil həyatına sürətlə uyğunlaşdırılmasının doğruluğu elm adamları tərəfindən birmənalı qarşılanmır. Araşdırmalar sübut edir ki, bir vaxtlar tabaşır, adi lövhə, maqnitafon, kaset, televizor təhsil sistemində əsas vasitə hesab olunsa da, günümüzdə bu vasitələri ağıllı lövhələr, kompüter, planşetlər əvəz edir. Bu cür yeni texniki vasitələrin təhsil sistemində tətbiqi nəticəsində informasiyanın daha əlçatan olması və milyonlarca mənbəyə istinad etməyin mümkünlüyü təhsilalanlar tərəfindən daha uğurlu nəticələrin əldə olunmasına gətirib çıxardı. Günümüzdə robotların təhsil həyatına daxil olunmasını dəstəkləyən nəzəriyyələrin yaranmağa başlaması (W. Holmes, M. Bialik, C. Fadel, K. Porayska-Pomsta) sosio-emosional kompetensiyaların inkişafına törədə biləcək maneələr barədə düşünməyə vadar edir.

Açar sözlər: *süni intellekt, sosio-emosional kompetensiyalar, iş, təhsil, inkişaf*

Аннотация. Искусственный интеллект является неотъемлемой частью нашей жизни. В нашей повседневной жизни нет такой области, где бы мы не использовали технические средства. Хотя раньше мы воспринимали это как научные инновации, которые облегчили нашу жизнь, в настоящее время стремительное развитие технологий и их вмешательство в нашу жизнь заставляет ученых задуматься над определенными вопросами.

Мы знаем, что человек – существо социальное. Необходимо постоянно общаться с другими людьми. Даже в эпоху, когда на развитие социально-эмоциональных компетенций уделяется меньше времени, причина различных проблем, с которыми сталкивается молодежь, правильность быстрой адаптации средств искусственного интеллекта к образовательной жизни не признается учеными однозначно. Исследования доказывают, что мел, обычная классная доска, магнитофон, кассета и теле-

визор когда-то считались основными средствами в системе образования, но сегодня эти средства заменены умными досками, компьютерами и планшетами. В результате применения таких новых технических средств в системе образования доступность информации и возможность обращения к миллионам источников привели к достижению обучающимися более успешных результатов. Сегодня появление теорий, поддерживающих включение роботов в образовательную жизнь (У.Холмс, М.Бялик, К.Фадель, К.Порайска-Помста), заставляет задуматься о препятствиях, которые могут вызвать развитие социально-эмоциональных компетенций.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, социально-эмоциональные компетенции, работа, образование, развитие*

Abstract. Artificial intelligence is an integral part of our life. There is no area in our daily life where we do not use technical means. Although we used to accept it as scientific innovations that made our life easier, nowadays the rapid development of technology and its interference in our lives leads scientists to think about certain questions.

We know that man is a social being. It is necessary to constantly communicate with other people. Even in an era when less time is allocated to the development of socio-emotional competencies, the cause of the various problems encountered by young people, the correctness of the rapid adaptation of artificial intelligence tools to educational life is not unequivocally accepted by scientists. Research proves that chalk, ordinary blackboard, tape recorder, cassette, and television were once considered the main tools in the education system, but nowadays these tools are replaced by smart boards, computers, and tablets. As a result of the application of such new technical tools in the educational system, the availability of information and the possibility of referring to millions of sources led to the achievement of more successful results by the students. Today, the emergence of theories supporting the inclusion of robots in educational life (W.Holmes, M.Bialik, C.Fadel, K.Porayska-Pomsta) makes us think about the obstacles that can cause the development of socio-emotional competencies.

Keywords: *artificial intelligence, socio-emotional competencies, work, education, development*

Problemin aktuallığı. XXI əsr texnologiyanın sürətlə inkişaf etdiyi bir dövrdür. Həyatımızı günü-gündən asanlaşdırmağa yönəlmiş müxtəlif elmi kəşflərin, texnoloji yeniliklərin əsasını təşkil edir. Bir zamanlar etmədiyimiz texnoloji vasitələr artıq nəinki mövcuddur, hətta demək olar ki, yaş məhdudiyyəti olmadan hər kəs üçün əlçatandır. Təbii ki, bunun müsbət tərəfləri çoxdur, lakin mənfi nüansların da olduğunu inkar edə bilmərik.

Təhlükəli nüanslardan biri və ən dəhşətlisi odur ki, işlərimizi asanlaşdıran süni intellekt vasitələri artıq insan əməyini, sosial münasibətləri, insani olan bir çox şeyi əvəz etməyə başlayır. Elm adamları həyəcan təbili çalsalar da, təəssüflər olsun ki, komfort zonanın verdiyi rahatlıq hissi insanlara işin əhəmiyyətini dərk etməyə şərait yaratmır.

Müşahidələr göstərir ki, bir çox qərb ölkələrində, hətta ölkəmizdə kassirə ehtiyac olmayan, süni intellekt vasitəsilə idarə olunan böyük mağazalar mövcuddur. Kənardan cəlb edici görünsə də işsiz qalan minlərlə şəxsin taleyi sual altındadır. Telefonlara asanlıqla yüklənən söhbət robotları öyrənilməsi lazım olan bütün informasiyaları əlçatan edir, hətta şəxsi mövzularda

fikir irəli sürmək funksiyalarının mövcudluğu sosial münasibətlərin məhvi üçün başlanğıc olduğunu qeyd etsək yanılmarıq.

Təhsil müəssisələrimizdə ağıllı lövhə, kompüter, planşet kimi dəstəklənən vasitələrin tətbiqi müəyyən uğurlara gətirib çıxarsa da artıq qərbdə robotların təhsil həyatına daxil edilməsi planlaşdırılır. W. Holmes qeyd edir ki(2023), emosional intellektə əsaslanan süni intellekt vasitəsilə müəllimin təhsiləlanı ötürdüyü informasiyanı təhsiləlanın başa düşəcəyi dildə ötürmək, yaşadığı müxtəlif situasiyalarda özünü necə hiss etməsi və nə cür davranmalı olduğu, imtahan həyəcanını aradan qaldırmaq üçün hansı növ tənəffüs aktını həyata keçirməsinin daha məqsədə uyğun olduğu və s. kimi informasiyaları ötürməklə təhsiləlanlara özlərini kəşf etməyə və düzgün davranış modelini seçməyə yönəltmək olar.

Müasir dövrdə süni intellekt vasitələrinin həndəsi silsilə ilə inkişaf etdiyini nəzərə alsaq yeni elmi kəşfləri, layihələri təhlil etmək çox vacibdir.

Problemin işlənmə dərəcəsi barədə demək olar ki, hələ 1920-ci illərdə Vıqotski və Luria tərəfindən aparılan empirik araşdırmalar

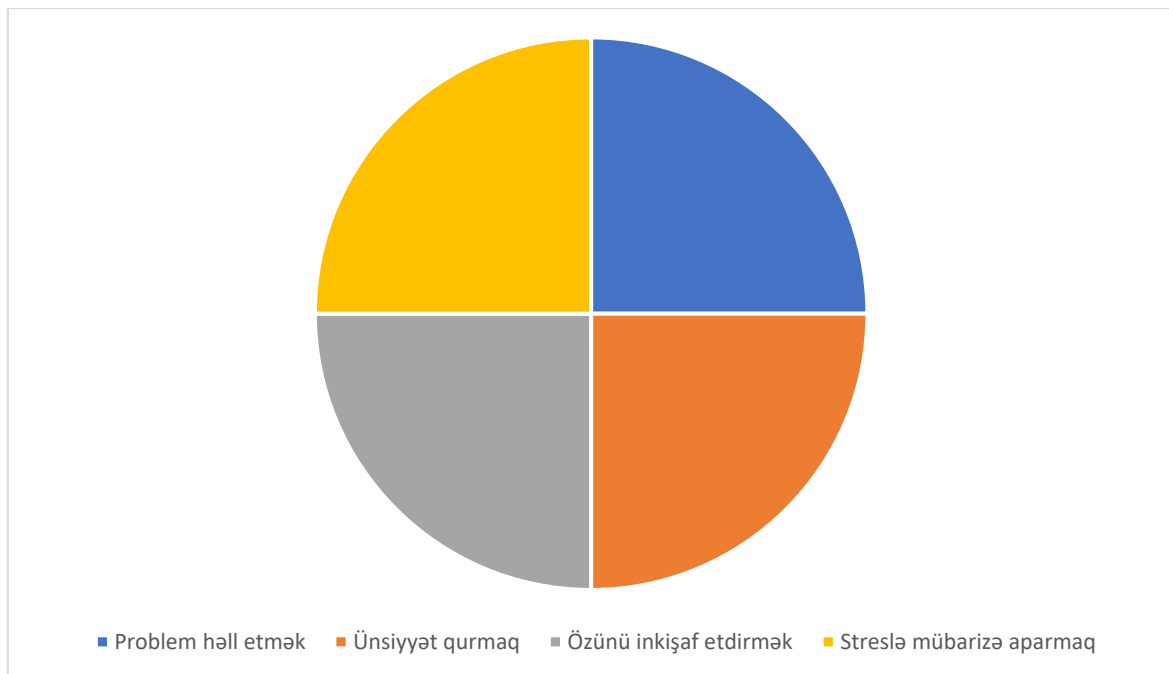
süni intellekt vasitələrinin informasiyaların əldə olunması və mənimsənilməsi üçün nə qədər vacib olduğu barədə müxtəlif nəzəriyyələr irəli sürülmüşdür. XXI əsrin 20-ci illərindən etibarən isə W. Holmes, M. Bialik, C. Fadel, K. Porayska-Pomsta və başqaları tərəfindən sosio-emosional kompetensiyaların inkişafı üçün robotların təhsil həyatına daxil olunması dəstəklənir. Ölkəmizdə bəzi orta təhsil müəssisələrinin fizika, informatika dərslərində süni intellekt vasitələri üzərindən tədris həyata keçirilsə də sosio-emosional kompetensiyaların inkişafı üçün tətbiq olunmur.

Məqsəd və vəzifələr. Təhsilənlərin sosio-emosional kompetensiyaları mənimsəmə-

lərinə süni intellekt vasitələrinin müsbət və mənfi istiqamətdə təsirini təhlil etmək. Tədqiqatın əsasında elmi ədəbiyyatın, müxtəlif tarixi faktların təhlili durur.

Əldə edilən nəticələr. Elm və texnologiyanın sürətli inkişafı bizi vadar edir ki, süni intellekt vasitələrinin yalnız təhsilənlərə texniki fənlərin daha asan üsulla mənimsədilməsinə deyil, sosio-emosional kompetensiyaların inkişafına da təsiri haqqında düşünək.

Bildiyimiz kimi sosio-emosional kompetensiyaların inkişafı üçün təhsilənlərdə əsas bacarıqların inkişafı vacib hesab olunur. Bunlar aşağıdakılardır:

❖ **Problem həll etmək.** Problemlə situasiyada hər bir şəxs individual reaksiya verir. Müşahidə olunur ki, sosio-emosional kompetensiyaların inkişaf etdirilməsi nəticəsində təhsilənlər problemlə situasiyalarda daha alternativ yollarla məsələ böyümədən konfliktsiz şəkildə ziddiyyətləri həll etməyə meyli olurlar. Problem həll etmək bacarığı formalaşmış təhsilənlərdə daha yüksək təhsil pilləsinə qəbul olduqlarında daha tez mühitə adaptasiya olurlar. Araşdırmalar sübut edir ki, problem həll etməyi bacarmayan şəxslər insanları təhqir etməyə, neqativ düşünməyə, problemləri həll etməkdən qaçmağa, qurban rolu oynamağa meyli olurlar. Bu isə problemin həlli ilə bağlı əlverişli şəraitin yaradılması istiqamətində düşünməyi zəruri edir.

❖ **Ünsiyyət qurmaq.** İbtidai icma quruluşundan kapitalizm dövrünə qədər hər zaman insanların ünsiyyət qurmaq tələbatı mövcud olub. Güzəran psixologiyasına nəzər saldıqda aydın olur ki, insanlar dövrlərə uyğun olaraq dumanla, quşlarla, zərb alətləri ilə, müxtəlif səslərlə, məktub, telefon və s. vasitələrlə daim insanlar ünsiyyətdə olublar. Ünsiyyət bacarığını inkişaf etdirmək dedikdə yalnız informasiya ötürmək və qəbul etməkdən söhbət getmir. Burada əsas təhsilənlərdə inkişaf etdirilməsi lazım olan ünsiyyət bacarıqları aktiv dinləmə, emosional gərginliyi aradan qaldırma, arqumentasiya, işbirliyi, rəddetmə və kömək almaq bacarığı və s. hesab olunur.

❖ Özünü inkişaf etdirmək. Özünü inkişaf etdirmək dedikdə təhsilalanın elmi biliklərə yiyələnməsi ilə bərabər özünə hörmət, özünü qüsurları ilə qəbuletmə, özünü müsbət qiymətləndirmək bacarıqlarının inkişafı da nəzərdə tutulur. Araşdırmalar sübut edir ki, özünü qiymətləndirməsi yüksək olan təhsilalanlar daha böyük uğurlara imza ata bilirlər. Eyni zamanda ətrafdakı şəxslərin arzu, istəklərinə qarşı daha həssas olurlar. Öz dəyəri formalaşmamış şəxslərdə isə depressiv əhval daha çox müşahidə olunur.

❖ Stresslə mübarizə aparmaq. Müşahidələr göstərir ki, heç də hər bir stress zərərli deyil, amma mənfi təsirli stresslə mübarizə bacarıqları formalaşan təhsilalanlar asanlıqla məsələyə nəzarət edə bilirlər. Stressli situasiyalarda əsas 3 davranış modeli ayırd edilir:

1. Stressli situasiyanı nəzarətə almaq və problemi həll etmək
2. Stressi yaradan amillərdən qaçmaq
3. Stressli situasiyalara qarşı sosial dəstək almaq

Araşdırmalar və müşahidələr göstərir ki, sosio-emosional kompetensiyaların inkişafı üçün müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Qərbdə bir çox təhsil müəssisələrində pilot layihə kimi "Ağıllı dərs vermə sistemləri" tətbiq olunur. Müəllimlərin davranışlarını təqlid edən alqoritmlər hazırlanır. Süni intellekt vasitəsilə təhsilalanlar günün istənilən saati həm şəxsi davranışları, həm də tədris prosesi ilə bağlı suallara cavab tapa biləcəklər.

Bir çox elm adamlarını narahat edən əsas məsələ budur ki, alqoritmlər vasitəsilə müəllimi əvəz edən bir sistem təhsilalanlarda necə sosio-emosional kompetensiyaları inkişaf etdirə bilər. Digər tərəfdən kim zamanət verə bilər ki, bu cür sistemlər gələcəkdə müəllim peşəsinin itirilməsi ilə nəticələnməyəcək.

Araşdırmalar sübut edir ki, süni intellekt vasitələrinin təhsil həyatında tətbiqini dəstəkləyən elm adamları bunu izah edirlər ki, sosio-emosional kompetensiyaların əsasını şəxsin özünü tanıması təşkil edir. Bu platformalar vasitəsilə şəxslər müxtəlif situasiyalarda öz hissləri barədə süni intellektə sual verib hisslərini tanıya və adlandırma biləcəklər. Eyni zamanda hansı tip davranışı həyata keçirsə daha məqsəduyğun olacağı ilə də bağlı fərqli davranış modellərini istifadəçiyə təklif olunması gözlənilir.

Digər tərəfdən bu nəzəriyyəni irəli sürənlər (W. Holmes, M. Bialik, C. Fadel, K. Porayska-Pomsta) bildirirlər ki, təhsilalan çətin bir dövrdən keçirsə, bu sistem vasitəsilə necə sakit olmalı, həyəcanını necə aradan qaldırmalı olduğu kimi müxtəlif texnikalardan yararlanma biləcək.

Əsas da bu sistemin dəstəklənməsinin digər bir səbəbi mühakimə etməyən, təhsilalanı günahlandırmayan, səhvlərini analiz edib çıxış yolu axtarmağa yönəlmiş olmasıdır. Bu sistem xarici dil biliklərinin əldə edilməsi üçün daha çox dəstəklənir. Səhv tələffüz etmək qorxusuyla öyrənmək istədiyi xarici dildə danışmaq istəməyən təhsilalan bu proqram vasitəsilə məşqlər edə bilər.

Hər bir nəzəriyyədə olduğu kimi burada da müəyyən suallar meydana gəlir. Süni intellekt vasitəsindən istifadə edən şəxslərin hər biri müxtəlif mədəniyyətə, adət-ənənələrə sahibdirlər. Bir mədəniyyət üçün adi qəbul olunan davranış, digər mədəniyyət üçün fərqli qəbul oluna bilər. Emosional süni intellekt dəstəklı texnoloji vasitələr bu mənada qənaətbəxş hesab olunmur. Unutmaq olmaz ki, hər bir şəxs individualdır. Süni intellektin təklif edəcəyi müxtəlif davranış modelləri nə dərəcədə hər bir kəs üçün şəxsi olacağı sual altındadır.

Digər tərəfdən şəxsi informasiyaların necə və harada qorunması, o şəxsi informasiyalardan hansı məqsədlər üçün gələcəkdə istifadə olunacağı şübhə doğurur.

Problemın praktik əhəmiyyəti. Məqalədə irəli sürülən elmi – nəzəri fikirləri, texnikaları müəllimlər tərəfindən gündəlik dərs praktikasında şagirdlərin fəallığının artırılmasında, təhsil işçiləri, praktik psixoloqlar, valideynlər, bu sahədə tədqiqat aparan elmi işçilər öz fəaliyyətlərində istifadə edə bilərlər.

Problemın elmi yeniliyi. İrəli sürülən nəzəriyyənin bir neçə il öncə pilot layihə kimi qərb ölkələrində tətbiqi və hələ Azərbaycan təhsil sistemində inteqrasiya etməməsi bu barədə kifayət qədər elmi işin olmamasının sübutudur. Lakin ölkəmizin heç bir yeniliklərdən geri qalmadığını nəzərə alsaq yaxın gələcəkdə müxtəlif araşdırmaların işıq üzə görəcəyi danılmazdır.

Nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, bu sahədə toplanmış təcrübə kifayət qədər zəngin deyil və real həyatda tətbiq oluna bilməsi üçün təhsil siyasətində köklü dəyişikliklər edilməlidir. Süni intellekt vasitələrinin təhsil həyatında istifadəsinin müsbət tərəfləri olduğu kimi mənfi tərəfləri də çoxdur. Sosio-emosional kompetensiyaların təcrübələrlə, şəxsiyyətlər arasında münasibətlərin fonunda inkişaf etdirilməsi təbii

ki, daha məqsədəuyğundur. Nəinki bəzi davranış modellərini əzbərləmək.

Qeyd etsək yanıqlı ki, süni intellekt vəsi-tələri insanlarda yaradıcılıq qabiliyyətini öldürür. Müxtəlif sferalarda tətbiqi məqsədəuyğun hesab olunsada sosio-emosional kompetensiyaların inkişafında süni intellekt dəstəklənir.

Baxmayaraq ki, bir çox qərb ölkələri bunu tətbiq edir, gələcəkdə nə kimi problemlərin ortaya

çıxacağı narahatlıq doğurur. Təhsil siyasətinə bu layihənin əlavə olunması üçün bütün baş verə biləcəklər nəzərə alınmalıdır.

Yəni burada qarşıya xeyli sayda həlli vacib olan məsələlər meydana çıxır ki, onları həll etmək, neqativ təsirləri minimuma endirmək ciddi və kompleks tədqiqatlar tələb edir.

Ədəbiyyat

1. Arslan, K. Eğitimde Yapay Zeka ve Uygulamaları / Batı Anadolu Eğitim Bilimler Dergisi – 2020. -71-88 s.
2. Epçaçan, C. Sosyal Duygusal Öğrenme / Batı Anadolu Eğitim Bilimler Dergisi – 2020. -55-79 s.
3. Holmes, W., Porayska-Pomsta, K. /Ethics of artificial intelligence in education. Taylor & Francis – 2023.
4. Liff, S. Social and emotional intelligence: Application for developmental education / Journal of Developmental Education, -2003. 21 № 3, -s. 28-34.
5. Susanne, A. Plays Nice With Others: Social Emotional Learning and Academic Success. / - Early Education and Development, - 2010. № 5, - s. 652-680
6. Tuomi, I. (2022). Artificial intelligence, 21st century competences, and socio emotional learning in education: More than high-risk? / European Journal of Education – 2022. 57 № 4, - s. 601-619.
7. <https://www.medicana.com.tr/saglik-rehberi-detay/3658/stres-nedir-ve-stres-neden-olur#:~:text=Stres%3B%20v%C3%BCcutta%20belirli%20biyolojik%2C%20fiziksel,ortaya%20%C3%A7%C4%B1kan%20durumu%20ifa de%20eder.>
8. <https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fwww.elchapulind emontealban.com>
9. <https://mgiep.unesco.org/article/future-of-education-artificial-intelligenceand-social-and-emotional-learning>
10. <https://www.tmcnet.com/topics/articles/2023/05/23/455955-things-knowhowaiprovidesemotionalsupport.htm#:~:text=Through%20sophisticated%20algorithms%2C%20AI%20systems,responses%2C%20providing%20personalized%20emotional%20support.>

Redaksiyaya daxil olub: 14.02.2025.